

İmam-Hatip Ortaokulu ve Ortaokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde
İnanç Öğretimi Üzerine Bir İnceleme

*An Analysis on the Belief Teaching in Imam-Hatip Secondary School and Secondary School Religious
Culture and Moral Knowledge Lessons*

Süleyman GÜMÜŞ

Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din
Eğitimi Anabilim Dalı
Assoc. Professor, Kırklareli University, Faculty of Theology, Department of
Religious Education
Kırklareli, Türkiye
suleymangumus@yahoo.com orcid id: 0000-0003-2202-5121

Mikail İPEK

Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Kelam Anabilim Dalı
Assoc. Professor, Kırklareli University, Faculty of Theology,
Department of Kalam
Kırklareli, Türkiye
mikail_ipek22@yahoo.com orcid id: 0000-0001-7594-0230

Article Information/Makale Bilgisi

Article Types/Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 13 February/Şubat 2022

Accepted/Kabul Tarihi: 20 June/Haziran 2022

Published/Yayın Tarihi: 15 December/Aralık 2022

Pub Date Season/Yayın Sezonu: December/Aralık

Volume/Cilt: 26 **Issue/Sayı:** 3 **Pages/Sayfa:** 939-953

Cite as/Atıf: Gümüş, Süleyman – İpek, Mikail. “İmam-Hatip Ortaokulu ve Ortaokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde İnanç Öğretimi Üzerine Bir İnceleme”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 26/3 (Aralık 2022), 939-953. <https://doi.org/10.18505/cuid.1072792>

Gümüş, Süleyman – İpek, Mikail. “An Analysis on the Belief Teaching in Imam-Hatip Secondary School and Secondary School Religious Culture and Moral Knowledge Lessons”. *Cumhuriyet Theology Journal* 26/3 (Aralık 2022), 939-953. <https://doi.org/10.18505/cuid.1072792>

*. Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir./The authors have no conflict of interest to declare.

*. Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır./The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology/Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Süleyman Gümüş – Mikail İpek).

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

An Analysis on the Belief Teaching in Imam-Hatip Secondary School and Secondary School Religious Culture and Moral Knowledge Lessons

Abstract: In this study, secondary school DKAB (Religious Culture and Moral Knowledge) lesson's belief learning domain has been examined structurally. In this context, the basic principles of belief have been discussed according to Mâtürîdîsm, Ash'arism, Mutazilite and in places according to Shia. The common points and different aspects of the ideas in the domain of belief of these schools have been examined in a comparative way. Subjects such as the attribute of taqwin/creation, which is the main discussion between Mâtürîdîsm and Ash'arism, whether Allah can be known by reason, whether the good and the evil are determined by reason or nass/verses are the examples. Additionally existance of the immutable attributes and that whether they are eternal or not, that whether ru'yatullah/seeing God is possible or not and the conditions of the afterlife which have been points of discussion between Mutazilite and Ahl es-Sunnah have been handled in the article. Surely these are matters of extensive discussion; this study evaluated these topics in the pedagogical context of the belief learning domain of the DKAB lesson. Firstly the theological background of the belief learning domain of DKAB lesson has been handled. Then learning outcomes which are the first elements of the curriculum have been classified. And thirdly the text books which are the second dimension of the curriculum have been analyzed. The method of the study is document analysis. Belief is the first of the learning domains designated as worship, morality, Prophet Muhammad and culture, and it is also of great importance because it is the basis of other learning domains. Belief learning domain is in the interest of curriculum designers in terms of having some pedagogical features but it must also be in harmony with theological acceptances as it is one of the basic components of religiosity. The theological background is also directly related to the political and legal context of the lesson, such as doctriener and non-confessional status. Because when various interpretations of religion do not have common points or when the common points are weak, the non-confessional feature will always be a controversial matter. In theological texts God has been described as essential, the almighty, the omniscient and one who intervenes in the history. Discussions between Kalam schools and philosophical schools about God's attributes, or the discussions within the Kalam schools are very important in terms of reflecting God-universe-human relationship. One of the most important problems in this issue is that the conception of God is not decisive, and that the conception of matter and human must be compatible with the conception of God. Developing a theology in the context of God's attributes, excluding matter and human conceptions leads to an over-abstraction of the theological background. Moreover, changes in the conception of matter and human will harm the conception of God, and the contribution of religious education to those who searching for meaning will decrease. The fact that the faith principles of Islamic religion do not vary depending on the sects strengthens the status of non-confessional religious education. In addition, an essential God conceptualization facilitates the management of people their lives. For believers, life has a purpose and it is a preparation for the afterlife. Furthermore in the context of cultural knowledge, gaining in-depth knowledge is a remarkable support for social life. On the other hand, the achievements in the lesson curriculum are at the first levels in terms of taxonomy and this shows that the lesson does not support high level learning and identity formation. Considering the speed and severity of the transformation in social life, it is necessary to provide some qualities that will support the construction of self and personality of those who take religious education. However, the low level of objectives of the curriculum and the one-dimensionality of Bloom's taxonomy used in the curriculum have been an unsolved problem for a long time. This points out the importance of developing a curriculum of religious education, taking into account the theological background and the individual and social dimensions of human beings. On the other hand, it can be thought that there are some problems in the establishment of the relationship between God-universe-human in the textbooks. Although the content is suitable for personal God representation and gives prominence to causality thought, when it comes to the idea of order of the universe, it contradicts with personal God representation and moral development. When the idea of order is over-objectivized in the textbooks, it becomes unclear how God intervenes in the universe. So, it remains suspended that the learners how make sense of events and their actions.

Keywords: Religious Education, Kalam, Belief, Belief Education, Religious Culture and Moral Knowledge Lesson.

İmam-Hatip Ortaokulu ve Ortaokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde İnanç Öğretimi Üzerine Bir İnceleme

Öz: Bu çalışmada ortaokul DKAB dersinin inanç öğrenme alanı yapısal olarak incelenmiştir. Çalışmada ilk olarak DKAB dersleri inanç öğrenme alanının teolojik arka planı incelenmiştir. Bu bağlamda temel inanç esasları, Mâtürîdîlik, Eş'arîlik ve Mu'tezile ekseninde ele alınmış, zaman zaman Şîa'nin konuya ilişkin görüşlerine de değinilmiştir. Dolayısıyla söz konusu ekollerin inanç alanında ortaya koydukları fikirlerin ortak paydaları ve farklı yönleri mukayeseli bir şekilde incelenmiştir. Mâtürîdîlik ile Eş'arîlik arasında tartışma konusu olan tekvin sıfatı, Allah'ın akılla bilinip bilinemeyeceği, güzel ve çirkinin akılla mı yoksa nakille mi belirlendiği gibi konular buna örnek verilebilir. Ayrıca Mu'tezile ile Ehl-i Sünnet arasında tartışma konusu olan sübûtî sıfatların varlığı ve ezeli olup olmadığı,

rü'yetullah ve ahiret gibi konulara da yer verilmiştir. Elbette ki bunlar kapsamlı tartışmaların konusu olmuştur; çalışma bu konuları DKAB dersinin inanç öğrenme alanının pedagojik bağlamında değerlendirmiştir. Teolojik arka plandan sonra dersin öğretim programının ilk ögesi olan kazanımlar ele alınmış; daha sonra dersin öğretim programının ikinci ögesi olan içeriği oluşturan ders kitapları analiz edilmiştir. Çalışmada doküman analizi yöntemi benimsenmiştir. İnanç; ibadet, ahlak, Hz. Muhammed ve kültür şeklinde belirlenmiş olan öğrenme alanlarının ilkidir ve aynı zamanda diğer öğrenme alanlarının temeli olması sebebiyle büyük bir önemi hâzidir. İnanç öğrenme alanı, birtakım pedagojik özellikleri taşıması açısından program tasarımcılarının ilgi alanındadır. Bununla birlikte onun dindarlığın temel bileşenlerinden olması sebebiyle onun teolojik kabullerle uyumu da gözetilmelidir. Teolojik arka plan, öğretim programının doktrinerlik ve mezheplerüstülük gibi politik ve hukuki bağlamını doğrudan ilgilendirmektedir. Zira dinin çeşitli yorumlarının ortak noktaları olmadığı veya söz konusu ortak noktalar zayıf olduğunda, mezheplerüstü özellik tartışmaların odağı olmaktan kurtulamayacaktır. Teolojik metinlerde zâtî, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen ve tarihe müdahale eden bir Tanrı tasavvuru bulunmaktadır. Allah'ın sıfatlarıyla ilgili Kelam ekolleriyle felsefi ekoller arasındaki tartışmalar veya Kelam ekollerinin kendi içlerindeki tartışmalar, Tanrı-âlem-insan ilişkisini yansıtmaları açısından oldukça önemlidir. Bu konudaki en önemli sorunlardan birisi, sadece Tanrı tasavvurunun tek başına belirleyici olmaması, madde ve insan tasavvurunun Tanrı tasavvuruyla uyumunun zorunlu olmasıdır. Madde ve insan tasavvuru dışarıda bırakılarak sadece Allah'ın sıfatları bağlamında bir teoloji geliştirmek, teolojik arka planı aşırı şekilde soyutluğa mahkûm etmektir. Üstelik madde ve insan tasavvurundaki değişimler, öyle veya böyle Tanrı tasavvuruna zarar verecek ve din eğitiminin insanın anlam arayışına yapacağı katkı azalacaktır. İslam dininin inanç esasları ayrıntıda birtakım ihtilafları bünyesinde barındırmakla birlikte, temelde mezheplere göre değişiklik göstermediği için bu durum dersin mezheplerüstü özelliğini güçlendirmektedir. Ayrıca zâtî bir Tanrı kavrayışı, insanların yaşamlarının şekillendirilmesini kolaylaştırmaktadır. İnanan insanlar için yaşam, amaçlı ve öte dünya için bir hazırlıktır. Kültür bilgisi bağlamında da derinlikli bilgi edinmek toplumsal yaşam için dikkate değer bir destektir. Bununla birlikte DKAB öğretim programında kazanımlar, taksonomik açıdan ilk seviyelerde yer almaktadır ve böyle bir durum, dersin üst düzey öğrenmeleri ve kimlik oluşumunu destekleyecek nitelikte olmadığını göstermektedir. Sosyal yaşamdaki dönüşümün hızı ve şiddeti göz önünde bulundurulduğunda, din eğitimi alanların benlik ve kişilik inşasını destekleyecek birtakım niteliklerin sağlanması gerekmektedir. Fakat hem kazanımların düşük seviyede olması hem temel olarak Bloom taksonomisinin tek boyutluluğu, uzun zamandır göze çarpmakta olan bir sorundur. Bu, din eğitimi alanında teolojik arka planı dikkate alarak ve insanın bireysel ve toplumsal boyutlarını dikkate alarak program geliştirmenin önemine işaret etmektedir. Diğer taraftan ders kitaplarında Tanrı-âlem-insan arasındaki ilişkinin kurulmasında birtakım sorunlar olduğunu düşünülebilir. İçerik, zâtî Tanrı tasavvuruna uygun olsa ve nedensellik fikrini ön plana çıkarsa da evrenle ilgili açıklamalarda işlenen düzen fikri hem zâtî Tanrı tasavvuruyla hem de ahlaki gelişimle çelişmektedir. Ders kitaplarında düzen fikri nesnelleştirilirken Allah'ın âleme nasıl müdahale ettiği belirsizleşmektedir. Böylece öğrenenlerin kendi eylemleriyle kendileri dışında meydana gelen olayları, teolojik ve ahlaki olarak hangi ilkelere göre anlamlandıracağı askıda kalmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Kelâm, İnanç, İnanç Öğretimi, DKAB Dersi.

Giriş

İnsan diğer canlıların aksine ontolojik eksiklikle dünyaya gelmektedir. Diğerleri, daha doğdukları anda varoluşlarının anlamına erdikleri için onların öğrenmeleri oldukça sınırlıdır. Dünyaya açıklık yani ontolojik anlamı tamamlama ise bilgi kadar inanca dolayımınmıştır. Hatta insanın bilgisi, kendi dayanağını inançta bulmaktadır (Ebû Nasr Muhammed Fârâbî, 2008, 1).

İnanç eğitimi, kurumsallaşmış herhangi bir dinde öyle veya böyle bulunmaktadır. İslam dini özelinde konuşmak gerekirse, mezheplerin oluşmasıyla dinin diğer boyutları ile inanç yani akâid metinleri kaleme alınmıştır. Bu metinlerden halk için hazırlananların bir tür pedagojik bakış açısını içerdiği söylenebilir. İlmiyal olarak isimlendirilen, tartışmalardan uzak, açık bir dille yazılmış, soru - cevap tekniğine önem veren bu tür metinler -geniş anlamıyla- din eğitimi açısından önemli bir görevi yerine getirmiştir. Günümüz din eğitimi ise, gelişim ve öğrenme psikolojisi başta olmak üzere birtakım bilim ve ilkenin ışığında yürütülmektedir. Bu sebeple inanç öğretiminin gelişim özelliklerine uygun olması beklenmektedir. Öğretim süreçlerine rehberlik eden öğretim programı, pedagojik gereksinimlerin karşılanmasını kolaylaştırmaktadır çünkü kazanımlardan ölçme değerlendirmeye kadar öğretimin temel yapıları belirli kriterlere göre biçimlendirilmektedir. Bununla birlikte inanç öğretimiyle ilgili bütüncül bir değerlendirme, öğretim programının ilk ögesi olan kazanımlarla değil, içeriğin teolojik zeminiyle başlamalıdır. Zira din eğitimi, başka herhangi bir öğrenme sürecinin yapamayacağı bir etkiyi göstermekte, ölüm sonrasını kapsayacak şekilde hayatın anlamına dair hakikatleri öğrenmenin parçası kılmaktadır.

Diğer inanç türlerinin aksine dini inanç, hayatın anlamına yönelik en istikrarlı cevapları içermektedir. Şüphesiz inanç, genel cevaplarla insanın öznel varoluşu, kendi özgül ve dinamik anlamıyla bir bütündür. Dolayısıyla dini inanç genel geçer bir zemine sahip olsa da her insan, bu inancı kendine özgü bir şekilde yaşamaktadır. Din eğitimi, dini inancın gelişmesini doğrudan konu edinmektedir. Dini inanç, dini yaşamın bir boyutudur ve insanın gelişimi için dini inancın öğretim faaliyetleriyle desteklenmesi

gerekmektedir. Tosun, bunu *Din Eğitimi Bilimine Giriş* isimli eserinde vurgulamaktadır (Tosun, 2012, 112 vd). Ayrıca olumsuz şüpheler, inanç gelişimini kesintiye uğratmakta (Keskiner, 2018, 63) veya inanç-davranış arasındaki uyumu bozmaktadır (Bulut, 2020, 381 vd). Dolayısıyla inanç eğitimi, kavramların doğru kullanımı, yanlış öğrenmelerin düzeltilmesi, öğrenenlerin aşırılık içeren ideolojiler tarafından istismar edilmesinin önlenmesi gibi becerileri kazandırmalıdır. Bunlar kadar önemli bir diğer husus ise, inanç eğitiminin kimlik geliştirme sürecinde yapıcı rol üstlenmesidir. Modern hayatla ilgili pek çok çalışma, gerek bireysel yaşamın giderek bir değer haline gelmesinin gerekse gündelik hayatın ruh-beden sağlığını tehdit etmesinin, insanların olumlu kimlik geliştirmelerini zorlaştırdığını dile getirmektedir (Tekin, 2017, 77; Eagleton, 2007, 28 vd; Tomlinson, 2013, 158 vd; Lefebvre, 2013, 16).

İnanç eğitiminde dikkate alınması gereken diğer husus, öğrenme sürecinin öğrenenlerin gelişimsel ve kültürel özelliklerine uygun olmasıdır. DKAB dersleri, bilişsel açıdan somut işlemler döneminin sonlarıyla soyut işlemler döneminde, biyolojik açıdan ikinci çocukluk dönemiyle ergenlik döneminde, ahlaki gelişim açısından gelenek öncesi ve geleneksel düzeyde bulunanlara yöneliktir (Yavuzer, 1993). Çocukluk döneminde dini gelişim Tanrı merkezinde gerçekleşmektedir. Psikanaliz, bağlanma kuramı, nesne-ilişkileri kuramı gibi modeller, farklı içeriklerle de olsa, çocukluk dönemindeki gelişimin Tanrı kavramının içselleştirilmesi şeklinde olduğunu onaylamaktadırlar (Yıldız, 2007, 15-37). Bu dönemdeki Tanrı tasavvuru belirli yönlerden soyut olmakla birlikte antropomorfik karakterdedir. İkinci çocukluk veya önergenlik döneminde söz konusu bu antropomorfik kavrayış zamanla yerini soyut Tanrı tasavvuruna bırakmaktadır (Atalay, 2005, 87). Ergenlik döneminde dine yönelimde, öznelleştirme belirginleşmektedir (Kula, 2006, 41).

1. Amaç

İnanç eğitiminin kimlik geliştirme sürecinde anlamlı bir şekilde yer alabilmesi için öğrenme materyalleri etkili bir şekilde düzenlenmelidir. Kazanımların üst düzey düşünme becerilerine ulaştırmak üzere yazılmaları, gelişimi bir bütün olarak göz önünde bulundurmaları, içeriğin bu beklentilere uygun şekilde tasarlanmaları beklenmektedir. Bu çalışmada, İmam-Hatip ortaokulu ve ortaokul DKAB dersi inanç öğrenme alanının incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaca ulaşabilmek için inanç öğrenme alanının teolojik arka planı, öğretim programında (2018) yer alan inanç öğrenme alanı kazanımları ve Milli Eğitim Bakanlığı tarafından onaylanan ders kitaplarındaki inanç öğrenme alanı üniteleri analiz edilmiştir. Çalışmada şu sorulara cevap aranmıştır: i) Öğretim programının içeriği, Kelâm metinlerindeki kavrayışı hangi ölçüde yansıtmaktadır? ii) Öğretim programının kazanımları ve içerik öğeleri yapısal olarak hangi özelliklere sahiptir? iii) DKAB dersi, olumlu kimlik geliştirmede üst düzey öğrenme becerilerini destekleyecek özelliklere sahip midir?

2. Yöntem

Çalışmada doküman analizi yöntemi benimsenmiştir. Bu bağlamda, inanç öğrenme alanı konularını ele alan temel Kelâm metinleri, 2020-2021 eğitim-öğretim yılında kullanılan; İsmail Erdoğan vd'nin hazırlamış olduğu ve Lisans Yayınlarından basılan *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı 5*, Safiye Özdemir tarafından hazırlanan ve Dörtel Yayıncılık tarafından basılan *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı 6*, Sadullah Macit tarafından hazırlanan ve FOM Yayıncılık tarafından yayınlanan *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı 7*; Recai Doğan tarafından hazırlanan ve Gezege Yayınları tarafından basılan *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı 8* kitaplarının inanç öğrenme alanlarıyla söz konusu kitapların yazılmasının zeminini oluşturan ve 2018 yılında geliştirilen *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*, araştırmanın kapsam ve sınırlılığını oluşturmaktadır.

İnanç eğitimi konusunda literatürde çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Ayas'ın makalesinde öğrencilerin hatırlama seviyesinde beceri kazandıkları belirlenmiştir (Ayas, 2020, 377-378). Koç'un makalesinde öğrencilerin cennet ve cehennemi beklentilere uygun bir şekilde ayırt ettikleri görülmüştür (Koç, 2009, 174). Köylü'nün çalışmasında çocukluk dönemi inanç eğitimi üzerinde etkili olan faktörler incelenmiştir (Köylü, 2004). Osmanoğlu, çalışmasında inanç eğitiminin gelişimsel özellikleri dikkate alması ve insanların yaşam boyu gelişimini destekleyecek nitelikte olması gerektiğini vurgulamaktadır (Osmanoğlu, 2014, 201). Keskiner'in makalesinde kader öğretisinin teolojik bağlamıyla içeriği incelenmiş, içerik tasarımının gelişimsel özelliklere tam olarak uygun olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Keskiner, 2018, 63). Yılmaz, ilgili çalışmasında genel olarak içeriğin gelişimsel ihtiyaçları karşılayacak nitelikte olduğunu, bununla birlikte üst düzey düşünme becerilerinin desteklenmesi için geliştirilmesi gerektiğini ifade etmektedir (Macit, 2014, 131). Öcal'ın makalesinde inanç gelişiminin çevresel faktörlerin etkilerine karşı oldukça duyarlı olduğu tespit edilmiştir (Öcal, 2004, 79). Kaya'nın çalışmasında, inanç gelişiminde çocukluk dönemi öğrenmelerinin en belirleyici rolü oynadığı sonucuna ulaşılmıştır (Kaya, 2015, 167).

3. Teorik Çerçeve

Ortaokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi inanç öğrenme alanı, konuyu dikkate alarak yazılan kazanımlar ve kazanımlara uygun olarak tasarlanan içerikten oluşmaktadır. Modern eğitimin hem bilimselliği hem de diğer parçalarıyla DKAB öğretiminin bütünlüğü için kazanımlar oldukça önemlidir. Kazanımlar, bunun yanı sıra tekil bir dersi genel eğitim sistemine bağlamaktadır (Yılmaz - Sünbül, 2000, 53). Zira eğitim sisteminde hedefler; uzak hedefler, genel hedefler ve kazanımlar olarak hiyerarşik bir düzen oluşturmaktadır. Kazanımlar, uzak ve genel hedefler bağlamında gerçekleştirilen eğitsel faaliyetler sonucunda edinilmesi gereken bilişsel, duyuşsal ve davranışsal becerilere karşılık gelmektedir (Erden, 1998, 8).

Kazanımlarda ifade edilen bilginin çeşitli türleri ve bağlamları bulunmaktadır. Kavramsal bilgi, içerik bilgisi, bildirimsel bilgi, alan bilgisi, örtülü bilgi, üstbilişsel bilgi gibi bilgi biçimleri insanın metafiziksel olmayan bilgisinin bile oldukça geniş sınırları olduğunu göstermektedir (Anderson - Krathwohl, 2001, 41). Bilginin mahiyetine yönelik söz konusu bu çoklu perspektif, ölçülebilir davranışların sınıflandırılmasını gerektirmiştir. Öğrenme davranışlarının sınıflandırılmasında en bilinen yaklaşım, Bloom taksonomisidir. SOLO, Fink, Dettmer taksonomileri, öğrenme çıktılarının ölçülebilirliğini kolaylaştırmak üzere tasarlanmış diğer taksonomilerdir (Arı, 2013, 264 vd). Bloom taksonomisi, öğrenmenin bilgi, kavrama, uygulama, analiz, sentez, değerlendirme basamaklarından oluşan bilişsel alanı tanımlanmasıyla başlamış (Bloom vd., 1956, 61) daha sonra yine Bloom ve arkadaşları tarafından ona duyuşsal ve davranışsal boyutları eklenmiştir (Marzano - Kendall, 2007, 18). Daha sonra Krathwohl ve arkadaşları taksonomiye hatırlama, kavrama, uygulama, analiz, değerlendirme ve sentez (yaratma) olarak yeniden belirlemişler (Anderson - Krathwohl, 2001, 61 vd); bilişüstü bilme becerisini bir boyut olarak eklemişlerdir (Anderson - Krathwohl, 2001, 55 vd). Fakat değerlendirmeyle analiz basamaklarının özellikleri sıklıkla birbirine karıştırılmaktadır. Değerlendirme “ürünler, düşünceler, kuramlar, yöntemler, teknikler vs. hem niteliksel hem de niceliksel özellikleri bakımından karşılaştırılır ve bunlar hakkında bir yargıya varılır” (Atılğan vd., 2007, 96) şeklinde algılandığında, şeyler parçaların bütünüle değil diğer parçalarla ilişkisine odaklanmak gerekecektir ki bu analizdir.

Kazanımların özellikleri kadar önemli olan diğer husus kazanımların nasıl belirlendiğidir. Program geliştirmeye göre kazanımların belirlenirken benimsenen çeşitli yaklaşımlar ve teknikler bulunmaktadır (Bilen, 2002, 7; Demirel, 2010, 86-98; Fer, 2009, 135; Akpınar, 2011, 6). Programda bu yaklaşım ve tekniklerin hangilerinin kullanıldığı konusunda bilgi bulunmamaktadır. Programda kazanımların “öğrencilerin gelişim düzeyleri, programın amaçları ve içeriği dikkate alınarak hazırlan[dığı]” ifade edilmektedir (DKAB Dersi Öğretim Programı, 2018, 11).

Ders kitapları uzak hedefler, genel hedefler ve dersin kazanımlarına göre hazırlanan ve ilgili dersin içeriğini oluşturan ikinci temel yapıdır. Ders kitapları, ülke genelinde eğitimin eşgüdümüyle yürütülmesini sağlamaktadır. Öğretmen yetiştirme, muayyen bir politikaya göre icra edildiği için bütün öğretmenlerin benzer alan ve meslek bilgisine sahip oldukları varsayılabilir. Fakat nesil farklılığı, öğrenmedeki bireysel farklılıklar, pedagojik inanç ve öğretmen faillikleri konusundaki farklılıklar, eğitim durumları ve ölçme-değerlendirme süreçlerini zenginleştirse de eşgüdümü doğal olarak zayıflatmaktadır. Bu sorunun önüne geçebilmesinde ders kitapları önemli bir rol oynamaktadır.

Kazanımların program geliştirme ilkelerine göre hazırlanması gerektiği gibi içeriğin taşınması gereken bazı özellikler bulunmaktadır. İlk olarak içeriğin hangi tasarıma göre hazırlanacağı belirlenmelidir. Doğrusal programlama, sarmal programlama, modüler programlama, piramit programlama, çekirdek programlama, konu ağı programlama, sorgulama merkezli programlama, mevcut içerik tasarımlarıdır (Demirel, 2010, 143-145; Akpınar, 2011, 47,104). Bütün dersler için geçerli bu tasarımların yanında din öğretimine özgü modeller bulunmaktadır. Bunlar, mezheplere göre/doktriner din öğretimi, mezhep merkezli dinlerarası açılımlı din öğretimi, mezheplerüstü din öğretimi, mezheplerarası din öğretimi, dinlerarası din öğretimi, fenomenolojik din öğretimidir (Tosun, 2012, 132-139). Bunların öğretim programı içerisindeki yeri konusunda uzlaşılmış bir görüş bulunmamaktadır. Tosun’a göre bu programların benimsenmesi ve oluşturulmasında “felsefi anlayışları[n], devlet ve rejim anlayışının, toplumsal ve dinî-kültürel yapının, dünya milletleri arasındaki konum ve yönelimin, benimsenen öğrenme ve öğretme yaklaşım belirleyici bir etkisi” bulunmaktadır (Tosun, 2012, 132). Tosun, söz konusu programları dersin tüm unsurlarının belirlenmesinde etkili bir faktör olarak görmektedir ve mevcut öğretim programında mezheplerüstü ve dinlerarası açılımlı programların tüm programı belirleyecek bir strateji olduğunu ima etmektedir.

İçeriğin hazırlanmasını etkileyen diğer faktör, benimsenen öğrenme yaklaşımıdır. Öğretim programında detaylı bilgiler verilmese de programın geliştirilmesi sürecinde yapılandırmacı yaklaşımdan, çoklu zeka kuramından, beceri temelli öğrenme yaklaşımından yararlandığı zikredilmektedir (DKAB Dersi Öğretim Programı, 2018, 8). Kazanımlar ve içeriklerde çoklu zeka ile beceri temelli öğrenmeden dikkate değer bir etki görülmemekle birlikte yapılandırmacı yaklaşım oldukça belirleyici olmuştur. Bir öğrenme kuramı olarak yapılandırmacılık, öğrenmenin doğasına dair geniş bir kavrayışı ortaya koymakta; öğrenci, öğretmen, öğrenme ortamının düzenlenmesi ve ders materyalleri konusunda detaylı yenilikler teklif etmektedir. Yapılandırmacılık, bilginin öznel bir sentez durumu olduğunu kabul etmekte ve onun bireyin/öznenin yaşantısında kullanılabilir oluşuna özel bir anlam

atfetmektedir (Erdem - Demirel, 2002, 82). Öğrenme süreçlerinin bütün paydaşları öğrenen olarak öğrenciyi ilke olarak aldığı için (Erdem - Demirel, 2002, 84) öğrenme son derece dinamik koşullarda gerçekleşmektedir ki bu sebeple onun postmoderniteyle özsel bir ilişkisinin olduğuna dikkat çekilmektedir (Kesici, 2019, 231 vd). Bilgi kavramına yeni bir anlam atfedildiği için yapılandırmacılık DKAB derslerindeki teolojik bakış açısını zorunlu olarak etkilemektedir çünkü öğrenenin değişken doğası sürekli değişme eğiliminde olduğundan öğrenme ortamı buna uygun olarak yeniden belirlenmektedir. Dolayısıyla yapılandırmacılığın çevreye uyumun ötesinde çevreyi yeniden üretme becerilerini öncelediğini söylemek mümkündür (Ev, 2011, 204-205). Diğer taraftan, beklenen öğrenme çıktılarını ulaşılabilmek için üst düzey düşünme becerilerinin kullanılabilmesi gerektiği konuyla ilgili çalışmalarda vurgulanmaktadır (Ev, 2011, 214; Okumuşlar, 2011, 229-230; Zengin, 2011, 239; Yürük, 2012, 123). Sonuç olarak içerik teolojiye, öğrenme kuramlarına, gelişim özelliklerine uygunluk gibi birtakım kriteri sağlamalıdır.

4. Bulgular

DKAB inanç öğrenme alanı, 5. sınıflarda Allah inancı, 6. sınıflarda Peygamber ve İlahi Kitap İnancı, 7. sınıflarda Melek ve Ahiret İnancı, 8. sınıflarda Kader İnancı ünitelerinden oluşmaktadır. Bu bölümde, her bir ünite teolojik arka plan, kazanımlar ve içerik çerçevesinde incelenmiştir.

4.1. Allah İnancı

Mevcudiyeti zorunlu olan Allah'ın kendisiyle nitelendirilmesi vâcip olan sıfatlara "Subûti Sıfatlar" denilmektedir (Kılavuz, 1998, 83). Bu sıfatlar: İlim, irade, kudret, tekvin, semi, basar, kelam ve iradedir (Kâdî Abdülcebbar, 2011, 42-45; Eş'arî, 2010, 133-140; Neseî, 2010, 32; Kılavuz, 1998, 84-93; Arslan, 2017, 102-105). Ehl-i Sünnet'e göre bu sıfatlar ister kadîr, hayy ve alîm gibi sıfat olan kelimelerle ifade edilsin ister kudret, hayat ve ilim gibi masdar sığalar ile isimlendirilsin, neticede hepsi Allah'a izafe edilir (Eş'arî, 2010, 133-140; Neseî, 2010, 32; Kılavuz, 1998, 83). Mu'tezile'nin söz konusu sıfatları iki başlık altında incelediği görülmektedir. Onlara göre kadîr, hayy ve alîm gibi türetilmiş kelimelerle ifade edilen sıfatlara "Mânevî Sıfatlar" denir. Hayat, ilim ve kudret gibi, söz konusu sıfatların özünü teşkil eden ifadeler ise "Meânî Sıfatlar" denilmektedir. Mu'tezile'ye göre bu sıfatlar Allah'a izafe edilemez. Manevi sıfatlar konusunda Ehl-i Sünnetle Mu'tezile arasında ihtilaf söz konusu değilken, meânî sıfatlarda durum farklıdır. Mu'tezile'ye göre "Allah alîmdir" cümlesi doğru bir ifade olmakla birlikte, "Allah ilim sahibidir." cümlesi doğru değildir. Allah zâtı ile alîmdir. Fakat "Allah ilim sahibidir." denildiği zaman, ilim Allah'ın dışında ezeli bir mana olarak anlaşılabilir. Oysaki ezeli tek varlık Allah'tır. Bu durumda Allah dışında birçok ezeli mananın ortaya çıkması söz konusu olacak ki Mu'tezile buna "Taaddüd-i Kudemâ" ismini vermiştir. Taaddüd-i kudemâ İslâm dininin tevhid prensibine aykırı bir durum arz etmektedir (Kâdî Abdülcebbar, 2011, 42-45; Kılavuz, 1998, 83-84). Ehl-i Sünnet, sıfatlar konusunda herhangi bir ayırma gitmeden hepsini Allah'ın zâtıyla kaim ezeli sıfatlarından kabul etmiştir (Bağdâdî, 1968, 156; Eş'arî, 2010, 134; Neseî, 2010, 32; Neseî, 2017, 43-46). Onlara göre sıfatlar Allah'ın zâtının ne aynıdır ne gayrıdır (Kılavuz, 1998, 85).

Mâtürîdî ve Eş'arîlerin kudret sıfatının Allah'ın zâtıyla kaim ezeli sıfatlarından olduğu noktasında ihtilaf yoktur. Mâtürîdîler'den Ebu'l-Muîn en-Neseî (öl. 508/1115) tekvini, Allah'ın sıfatlarından kabul etmiştir (Neseî, 2010, 32). Ona göre tekvin, "Yok olanı varlık alanına çıkarmaktır" (Neseî, 2017, 51). İmam Eş'arî'ye göre durum böyle değildir. Tekvin özel bir sıfat olmayıp "kudret" sıfatının bir parçasıdır (Eş'arî, 2010, 133-140). Mu'tezile (Kâdî Abdülcebbar, 2011, 42-45) ve Şîa (Arslan, 2017, 102-105) da bu görüştedir.

Bütün kelâm ekolleri Allah'ın mütekellim olduğunda ittifak halindedir. Fakat Allah'ın kelamı olan Kur'an-ı Kerim'in yaratılmış (mahlûk) olup olmadığı konusu ihtilafıdır. Selef ulemasına göre Kur'an lafız ve manadan müteşekkildir ve gerek mana gerekse lafız bakımından Kur'an mahlûk değildir. Mu'tezile bunun aksini savunarak Kur'an'ın mahlûk olduğunu öne sürmüştür. Ehl-i Sünnet Kur'an'ın lafzen mahlûk, mânen gayrı mahlûk olduğunu savunmuştur (Eş'arî, 2010, 133-140; Bağdâdî, 1968, 156; Kâdî Abdülcebbar, 2011, 42-45).

5. sınıfın "Allah İnancı" ünitesinde sekiz kazanım bulunmaktadır. Bunlar; "5.1.1. Evrendeki mükemmel düzen ile Allah'ın (c.c.) varlığı ve birliği arasında ilişki kurar.;" "5.1.2. Allah'ın (c.c.) her şeyin yaratıcısı olduğunu fark eder.;" "5.1.3. Allah'ın (c.c.) Rahmân ve Rahîm isimlerinin yansımalarına örnekler verir.;" "5.1.4. Allah'ın (c.c.) her şeyi işittiğinin, bildiğinin, gördüğünün ve her şeye gücünün yettiğinin farkında olur.;" "5.1.5. Allah'a (c.c.) imanının, insan davranışlarına etkisini fark eder.;" "5.1.6. Duanın anlamını ve önemini örneklerle açıklar.;" "5.1.7. Hz. İbrahim'in (a.s.) tevhide davetini özetler.;" "5.1.8. İhlâs suresini okur, anlamını söyler." olarak ifade edilmiştir (Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar), 2018, 21).

Bu kazanımların beşi (1. 2. 3. 6. ve 7. kazanımlar) bilişsel; 4. ve 5. kazanımlar duyuşsal; 8. kazanım hem davranışsal hem de bilişsel alanda yer almaktadır. 8. kazanımda sûrenin Arapça okunuşunun uygun bir şekilde yapılabilmesiyle anlamının hatırlanması farklı becerilerdir ve kazanımın binişik olduğu için hatalı yazıldığı söylenebilir. Kazanımlarda Allah'ın subûti sıfatlarından tekvin, ilim, semi, basar ve kudret sıfatlarına vurgu yapıldığı görülmektedir. Kanaatimizce tekvin sıfatının zikredilmesi kayda değerdir. Zira

Mâtürîdîler'in aksine Eş'arîler, tekvin sıfatını Allah'ın ezeli subûti sıfatlarından saymamış fiili sıfatlarından biri olarak kabul edilmiştir (Eş'arî, 2010, 133-140). Bu da belirli durumlarda Mâtürîdî bir anlayışın dikkate alındığını göstermektedir.

Bilişsel alan kazanımlarından biri (7. kazanım) hatırlama; üçü (2. 3. ve 6. kazanımlar) kavrama, biri (1. kazanım) uygulama basamağındadır. Duyuşsal alan kazanımlarının her ikisi (4. ve 5. kazanımlar) alma basamağındadır. Davranışsal alan kazanımı (8. kazanım) beceri haline getirme basamağındadır.

Kazanımların içerikle ilişkisine gelince, "Allah Vardır ve Birdir" konusu 1.; "Allah Yaradan'dır" 2.; "Allah Rahman ve Rahîm'dir" 3.; "Allah Görür ve İştir" 4.; "Allah ile İrtibat: Dua" 6.; "Bir Peygamber Tanıyorum: Hz. İbrahim (a.s)" 7.; "Bir Sure Tanıyorum" İhlas Suresi ve Anlamı" 8. kazanımla ilgilidir. 5. kazanım olan "Allah'a (c.c.) imanın, insan davranışlarına etkisini fark eder." ile ilgili bir konu ders kitabında bulunmamaktadır.

Tanrı inancıyla başlayıp devam eden "Allah İnancı" ünitesi, Tanrıyla insan arasındaki en kuvvetli bağlardan birisi olan dua konusuyla büyük ölçüde tamamlanmaktadır. Dua konusundaki anahtar kavramların dizilişi veya diğer ifadeyle içeriğin kompozisyonu oldukça dikkat çekicidir. "Yalvarmak, istemek, kul, ibadet, oruç tutmak, görev, güzel ahlak, adaletli olmak, kurban kesmek, manevi huzur" kavramları, dua konusunun tasarlanmasında sorunlar olduğuna işaret etmektedir. Dua konusundaki taktiksel düzen, duanın çeşitli vakitler (iftar vakti gibi) ve olaylarla ilişkilendirilmesine dayanmaktadır. "Kültürümüzdeki Dua Örnekleri" konusu bunu pekiştirmektedir. "Kur'an Geçen Bazı Peygamber Duaları ile Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Yaptığı Dualardan Örnekler" konusu ise öğrenen gelişim özelliklerine uygun görünmemektedir; "kendine zulmetmek ve fena işler yapmak" gibi yanlış anlamalara sebep olabilecek kavramlar, iyi bir kompozisyon içerisinde açıklanmalıdır. Koç'un vurguladığı gibi dua, bir yönüyle insanın Tanrı karşısındaki acizliğini aşkar kılmasının yanında benliğini en güçlü hissettiği bir tecrübedir (Koç, 2003, 379). Duanın Allah'la insan arasındaki güvene dayalı bir ilişki olduğundan (Tosun, 2000, 1) çocukluk dönemindeki bağlanma sürecine uygun bir içerik, DKAB dersinin amaçlarına daha fazla katkı sağlayacaktır.

4.2. Peygamber ve İlahi Kitap İnancı

Nübüvvetle ilgili temel tartışmalardan ilki nübüvvetin gerekliliğiyle ilgilidir. Burada "Allah'ın peygamber göndermesinin hükmü nedir?" sorusuna cevap aranmıştır. İslâm âlimleri bu meseleyi iki bağlamda ele alarak incelemiştir. Bunlardan birincisi "insanların nübüvveti olan ihtiyacı" açısından nübüvvetin gerekliliğidir. Bu konuda Mu'tezile, Eş'arî, Mâtürîdî ve Şîa âlimlerinin ittifak halinde olduğu görülmektedir. Onlara göre insanın nübüvveti olan ihtiyacı açısından Allah'ın peygamber göndermesi vâciptir (Kâdî Abdülcebâr, 2011, 128; Mâtürîdî, 2018, 263; Teftâzânî, 2017, 281-282; Baktır, 257-268). İkincisiyse "Allah'ın iradesi açısından" nübüvvetin gerekli olup olmaması meselesidir. Bu konuda kelâmcıların ihtilaf halinde olduğu görülmektedir. Mu'tezile, Allah'ın iradesi açısından nübüvvetin hükmünü vâcib olarak kabul etmektedir (Kâdî Abdülcebâr, ty., 14/65, 81-83). Eş'arî âlimlerinden Teftâzânî (öl. 792/1390) ve Mâtürîdîler'den Ebu'l-Muîn en-Nesefî (öl. 508/1114) bu anlamda nübüvvetin vâcib olduğunu iddia etmiştir (Teftâzânî, 2017, 282; Nesefî, 1993, 1/13-14). Teftâzânî dışındaki Eş'arî âlimleri Allah'ın peygamber göndermesini "mümkün" olarak kabul etmiştir. Mâtürîdî âlimleri ise genel olarak bu görüşte olmakla birlikte, Allah'ın yaptığı her işi hikmetle yaptığı ön kabulünden yola çıkarak bi'set fiilinin Allah'tan beklenen bir şey olduğunu belirtmiştir (İbn Fûrek, 2005, 136-141).

Vehbîlik-kesbîlik konusunda İslâm dünyasındaki genel kanaate göre nübüvvet vehbîdir. Mu'tezile'nin Basra Ekolü'nden Hişam b. Amr el-Fuvâtî (öl. 218/833), Abbâd b. Süleyman es-Seymerî (öl. 250/864) ve Ebû Hâşim el-Cübbâî (öl. 321/933) nübüvvetin kesbî olduğunu öne sürmüştür. Onlara göre peygamber olacak kişi hüsün fiiller gerçekleştirerek nübüvvet makamına ulaşabilir (Barlak, 2013, 175).

İslâm kelâmcılarına göre peygamberlerin sahip olduğu birtakım özellikler vardır. Sıdk ve emanet bu özelliklerin başında gelmektedir. Kâdî Abdülcebâr (öl. 415/1025), Câhız (öl. 255/869) ve Ebû Hâşim el-Cübbâî (öl. 321/933) başta olmak üzere, Mu'tezile âlimlerinin tamamı, peygamberlerin yalan söylemelerinin câiz olmadığını belirtmiştir. Onlar bunun gerekçesi olarak mucizeyi göstermiştir. Câhız ise bu konuda "ahlak" kavramını öne çıkarmıştır. Ona göre ahlaklı birinin yalan söylemesi muhaldir (Câhız, 3/260, 280; Kâdî Abdülcebâr, 15/281-286). Mâtürîdî ve Eş'arî âlimleri bu konuyu genel olarak "ismet" sıfatıyla bağlantılı olarak ele almıştır. Onlara göre günah işlemesi câiz olmayan peygamberin yalan söylemesi düşünülemez. Eş'arîler'den Teftâzânî'ye göre peygamberlerin sehven de olsa yalan söylemeleri câiz değildir (Teftâzânî, 2017, 288-289). Kısacası bu konuda Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile kelâmcılarının ittifak halinde olduğu söylenebilir.

Peygamberlerin "ismet" sıfatıyla ilgili ayrıntı olarak birtakım farklılıklar bulunmakla birlikte genel olarak Ehl-i Sünnet, Şîa ve Mu'tezile'nin aynı fikirde olduğu söylenebilir. Onlara göre peygamber hata yapabilir fakat buradaki temel ölçüt, söz konusu fiili kasten mi yoksa sehven mi yaptığıdır. Onlar kasten günah işlemez ama sehven hata yapabilirler ki buna "zelle" denilmektedir. Nübüvvetten önce peygamberin günah işlemesi, güven kaybına sebep olacağından muhal görülmüştür. Sehven küçük günah işlemiş olmaları muhtemeldir. Fakat kendisine nübüvvet geldikten sonra günah işlemek peygamber için mümkün değilken, hata yapmaları ihtimal dâhilindedir (Câsim ve Esved, 2015, 241-266).

İslâm kelâmcılarının ekseriyetine göre nübüvvetin bilinebilmesi için mucize şarttır. Mu'tezile, Eş'arî ve Mâtürîdî âlimleri bu görüştedir. Onlara göre ahlaklı ve dürüst olmak gibi erdemler her ne kadar nübüvveti destekleyici unsurlar olsa da mucize gerçekleşmedikçe nübüvvet açısından bunların bir anlamı yoktur. Genel kanaate göre mucizeler sadece peygamberlerin eliyle gerçekleşir (Kâdî Abdülcebâr, 15/300-302). Fakat Şî'a'ya göre imamların ve diğer insanların mucize gerçekleştirmeleri mümkündür (İpek, 2020, 50-54).

Nübüvvetle ilgili tartışılan diğer bir konu "nebi" ve "resul" kavramlarının aynı anlamı ihtiva edip etmediğidir. Eş'arîlerden Teftâzânî, Bağdâdî (öl. 429/1037), Fahreddin er-Râzî (öl. 606/1210) ve Seyit Şerif Cürçânî (öl. 816/1413) bu iki kavramın birbirinden farklı anlamlara geldiğini belirtmiştir (Teftâzânî, 1998, 5/5; Bağdâdî, 1968, 153-154). Mu'tezile'den Ebû Hâşim el-Cübbâ ve Kâdî Abdülcebâr'a göre bu iki kavram arasında istilâh açıdan bir fark yoktur (Kâdî Abdülcebâr, 15/218). Zemahşerî ve Câhız bu konuda Ehl-i Sünnet âlimleri gibi düşünerek resulle nebi arasında anlam farkı olduğunu savunmuştur (Zemahşerî, 2018, 4/562). Bazılarına göre bunun sebebi bunların aynı zamanda belâgatçi olmalarıdır (Baktır, 257-268). Sonuç olarak Ehl-i Sünnet'in genel kanaatine göre söz konusu iki kavram farklı anlamlar ihtiva etmektedir.

Kutsal kitaplarla ilgili kelâm ekolleri arasında ihtilaf bulunmamaktadır. Onlara göre ilahî kitaplara iman farzdır. Genel olarak vahiy başlığı altında incelendiği ve nübüvvetin bir parçası olduğu için kitaplara iman konusuyla ilgili görüşler nübüvveti tâbi olmuştur. Mütakellimlere göre kutsal kitaplar: Suhuf, Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'an-ı Kerim'den oluşmaktadır. Hz. Âdem ve Hz. İbrahim'e 10'ar sayfa, Hz. Şit'e 50 sayfa ve Hz. İdris'e 30 sayfa indirilmiş fakat bunlar günümüze ulaşmamıştır. Bizler bunlara ilişkin bilgiyi Kur'an-ı Kerim ve hadislerden bilmekteyiz. Tevrat Hz. Musa, Zebur Hz. Dâvud, İncil Hz. İsa ve Kur'an Hz. Muhammed'e gönderilmiştir. Tevrat, Zebur ve İncil Yahudilere gönderilirken İncil'i kabul edenler zamanla Yahudilikten koparak Hıristiyanlık olarak ayrı bir din haline gelmişken Kur'an bütün insanlara gönderilmiştir. Bunların hepsi temelde tevhid inancını vazetmektedir. Fakat Kur'an dışındaki kitaplar tahrif edildiği için onların içindeki bilgilere itibar edilmemektedir. Kur'an ise son ve mükemmel kitaptır. Hz. Peygamber'in nübüvveti için lafzen ve mânen bir mucize niteliği taşımaktadır (Kılavuz, 1998, 158-172).

6. sınıf inanç öğrenme alanında yedi kazanım bulunmaktadır. Bunlar, "6.1.1. Peygamber ve peygamberlik kavramlarını tanımlar.;" "6.1.2. Peygamberlerin özelliklerini ve görevlerini açıklar.;" "6.1.3. Peygamberlerde insanlar için güzel örnekler olduğunu fark eder.;" "6.1.4. Vahyin gönderiliş amacını araştırır.;" "6.1.5. İlahi kitapları ve gönderildiği peygamberleri eşleştirir.;" "Hz. Âdem'in (a.s.) hayatını ana hatlarıyla özetler.;" "6.1.7. Kunut dualarını okur, anlamını söyler." şeklinde yazılmıştır (DKAB Dersi Öğretim Programı, 2018, 26).

Bu kazanımların beşi (1. 2. 4. 5. ve 6. kazanımlar) bilişsel alandadır. 3. kazanımın bilişsel mi yoksa duresreyuşsal alanda mı olduğu açık değildir. Bununla birlikte bu kazanımın duyuşsal alanda olduğunu kabul etmek mümkündür. 7. kazanımda duaların Arapça okunuşunun uygun bir şekilde yapılabilmesi ile anlamının hatırlanması farklı becerilerdir ve kazanımın binişik olduğundan hatalı yazıldığı söylenebilir.

Bilişsel alan kazanımlarından 1, 2, 5, ve 6. kazanımlar hatırlama, 4. kazanım uygulama basamağındadır. 3. kazanım, duyuşsal alanın alma basamağındadır. Davranışsal alandaki 7. kazanım beceri haline getirme basamağındadır.

İçerikteki "Allah'ın Elçileri: Peygamberler" konusu 1. kazanımla, "Peygamberlerin Özellikleri ve Görevleri" 2. kazanımla, "Peygamberler İnsanlar İçin En Güzel Örnektir" 3. kazanımla, "Vahiy ve Vahyin Gönderiliş Amacı" 3. kazanımla, "İlahi Kitaplar" 5. kazanımla, "Bir Peygamber Tanıyorum: Hz. Âdem (a.s)" 6. kazanımla, "Bir Dua Tanıyorum: Kunut Duaları ve Anlamı" 7. kazanımla ilgilidir. DKAB kitabında nübüvvetin vehbî oluşu ve mucizenin gerekliliği konularında mezheplerin genel olarak kabul ettiği görüşler benimsenmiş görülmektedir. Bununla birlikte resul ve nebi kavramlarının farklı anlamlar ihtiva ettiğini kabul eden Ehl-i Sünnet anlayışının görüşü işlenmiştir. Zira Mu'tezile'den Zemahşeri ve Câhız hariç genel kanaat bunun zıddına tekabül etmektedir (Kâdî Abdülcebâr, 15/218). Ayrıca Allah'ın iradesi açısından nübüvvetin vâcip kabul edilmemesi de yine Ehl-i Sünnet ekolünün benimsendiğini göstermektedir (Kâdî Abdülcebâr, 2011, 128; Mâtürîdî, 2018, 263; Teftâzânî, 2017, 281-282).

Konuya içerik açısından bakıldığında, ünitenin ilk konusunda peygamberlikle ilgili genel bilgiler verilmekte ve peygamber isimleri liste halinde paylaşılmaktadır. İlk anahtar kelimeler şöyledir: "Elçi, inanç esasları, ibadet biçimleri, iman etmek, inkâr etmek, melek, kitap, ümmet, tevhit mücadelesi, kıssa, müjdeleyici, sakındırıcı" (Özdemir, 2019, 10). Anahtar kelimelerden anlaşıldığı kadarıyla içerik öğrenen ihtiyaçları değil konu alanı merkeze alınarak hazırlanmıştır. Yine ayetlerin meallerinde gelişim özellikleri ve dil kullanımı açısından sorunlar bulunmaktadır. "...Biz, bir peygamber göndermedikçe (kimseye) azap edecek değiliz." ayeti (Özdemir, 2019, 10) bunun bir örneğidir. Ünitenin ikinci bölümünü oluşturan kitaplara inanç konusunda, insanın akıllı ve irade sahibi oluşuyla vahiy arasında olumsuz, sorumlulukla olumlu bir ilişki kurulmaktadır. İçeriğe göre insan, kâinatı gözlemleyerek Allah'ın varlığına ulaşabilse de onun "aklıyla bilemeyeceği şeyler de vardır" (Özdemir, 2019, 20). Diğer taraftan Allah insana pek çok nimet vermiş, onu iyilik, doğruluk ve güzelliğe yönlendirmek için mesajlar göndermiştir. Konunun bu şekilde sistemleştirilmesi, Allah, vahiy ve peygamber arasında anlamlı bir ilişkinin kurulmasını kolaylaştırmaktadır. İlerleyen bölümlerde vahiy-iyilik arasındaki bağ daha da vurgulanmakta ve inançla amel arasındaki ilişki pekiştirilmektedir. Fakat sapmanın anlamının açıklanmasında sorunlar gözlemlenmektedir. Yanlış inanç tanımlanmış olsa da bu, tek tek insanların ve dolayısıyla öğrenenlerin

dışında gerçekleşen bir bozulma olarak aktarılmaktadır. Ünitelerin mezheplerüstü ve dinlerarası açılımlı anlayışa uygunluğunun gözetilmesi sebebiyle metinle öğrenen arasında mesafe konulmuş olabilir; bununla birlikte bu anlayışlarla uyumlu olarak içerik dindar bir kimlik geliştirmek isteyenlere fırsatlar sunacak şekilde oluşturulabilir. Bilişsel ve duyuşsal alan yeterlikleri açısından değerlendirmek gerekirse, 6. Sınıf öğrenme alanının ileri bilişsel ve duyuşsal becerileri destekleyecek nitelikten uzaktır. Zira Hökelekli'nin ifade ettiği gibi genç dindarlığında baskın bir ahlaki yön bulunmaktadır (Hökelekli, 2006, 16). Bu, kimlik oluşturma süreci açısından oldukça anlamlıdır. Dünyanın bir bütün olarak anlamlandırılmasında ahlaki bir formasyonda kendini göstermekte ama bunun nesnel bir zemininin olması gerekmektedir.

4.3. Melek ve Ahiret İnancı

İslâm kelâmında meleklerin mahiyeti ve özellikleri konusunda kayda değer bir tartışmaya rastlanmamıştır. Genel kanaate göre meleklerde dişilik ya da erkeklik söz konusu değildir (Teftâzânî, 2017, 291). Nurdan yaratılmışlardır; uyumak, yorulmak ve gençlik-ihhtiyarlık gibi vasıfları yoktur. Asla Allah'a isyan etmezler, Onun emrini yerine getirirler. Kanat sahibi, hızlı ve güçlü varlıklardır. İstedikleri şekle girebilirler ve gözle görünmezler (Kılavuz, 1998, 173-178). Cebrail, Azrail, Mikail ve İsrail büyük meleklerdir. Ayrıca insanların günah ve sevaplarını yazan "Kirâmen Kâtibin", ölümden sonra insanları sorgulayan "Münker Nekir", arşı taşıyan "Hamele-i Arş", Allah'a yakın olan "Mukarrebûn Melekleri" vardır (Kılavuz, 1998, 179-185).

Meleklerin mahiyeti ve görevleri konusundaki geniş mutabakatın yanında insanlarla melekler arasındaki üstünlük gibi konular tartışılmıştır. Ehl-i Sünnet'e göre insanlar meleklerden üstündür. Mutezile ise bu düşüncenin aksini iddia ederek meleklerin daha üstün olduğunu savunmuştur (Pezdevî, 2013, 311).

Ba's, bütün ehl-i kible mensupları tarafından kabul edilmektedir (Eş'arî, 2010, 123; Teftâzânî, 2017, 239; Pezdevî, 2013, 235; Sâbûnî, 2014, 177). Ahiretle ilgili diğer bir kavram "Mizan"dır. Ehl-i Sünnet'e göre mizan haklıdır. Mutezile bu düşünceye karşı çıkarak amellerin hareketlerden müteşekkil olduğunu, hareketlerin ise tartılamayacağını belirtmiştir (Teftâzânî, 2017, 241-245; Pezdevî, 2013, 240; Sâbûnî, 2014, 178). Ahiretle ilgili olan diğer bir kavram olan "Sırat" ise Ehl-i Sünnet'e göre cehennem üzerinde bulunduğu bir köprüdür ve yaratıkların üzerinden geçmesi mümkündür. Bunun yanında Mu'tezile ve Râfiziler sırat düşüncesini inkâr etmektedir (Eş'arî, 2010, 152; Teftâzânî, 2017, 241-245; Pezdevî, 2013, 241-242; Sâbûnî, 2014, 178). Ehl-i Sünnet'e göre melekler dünyada insanların iyilik ve kötülüklerini yazarlar ve bu yazılanlar kıyamet gününde okunarak bunların hesabı sorulacaktır. Dolayısıyla onlara göre "Hesap" haklıdır. Fakat Mu'tezile amellerin yazılmasını ve okunmasını kabul etmemektedir (Teftâzânî, 2017, 241-245; Pezdevî, 2013, 244; Sâbûnî, 2014, 177). Ahiret ile ilgili diğer bir kavram "Kevser Havzı"dır. Ehl-i Sünnet'e göre bu bir havuzdur ve Hz. Peygamber için vardır. Ancak bu havuzdan Allah'ın dilediği kişiler de içebilecektir. Mutezile bunun aksini savunarak kevser ve şefaatin olmadığını belirtmektedir. Ehl-i Sünnet "Şefaah" konusunu da bu konuyla ilişkilendirmek suretiyle şefaatin büyük günah işleyenler için hak olduğunu, peygamber ve âlimlerin şefaatte bulunabileceklerini kabul etmektedir. Büyük günahlar cehenneme girmeye sebeptir. Küçük günahlar ise affedilmiştir (Eş'arî, 2010, 105-106; Teftâzânî, 2017, 241-245; Pezdevî, 2013, 245-246). Ehl-i Sünnet'e göre kabir azabı ve sorgu haklıdır. Ahiretle ilgili diğer konularda olduğu gibi Mutezile bu görüşü de benimsememiştir (Eş'arî, 2010, 106; Teftâzânî, 2017, 235; Pezdevî, 2013, 247-248). Kadî Abdülcebbar, Mu'tezile'nin kabir azabını inkâr etmediğini belirterek bu yakıştırmayı, ilk zamanlarda Mu'tezilî bir âlim iken daha sonraları bu ekolden ayrılarak Şîa'ya intisab eden İbnü'r-Râvendî'nin bir yakıştırmayı olduğunu belirtmektedir (Kâdî Abdülcebbar, 1992, 730). Ahirette Allah'ın görülüp görülemeyeceği meselesi de kelâm ekolleri arasında tartışmaya sebebiyet vermiştir. Mâtürîdî (Sâbûnî, 2014, 87) ve Eş'arî'ler'e (Eş'arî, 2010, 31; Teftâzânî, 2017, 197) göre rü'yetullah mümkünken Mutezile'ye göre insanların dünyada ve ahirette Allah'ı görmesi muhaldir (Kâdî Abdülcebbar, 2011, 59-63).

7. sınıfın inanç öğrenme alanında yedi kazanım bulunmaktadır. Bu kazanımlar şu şekilde ifade edilmiştir: "7.1.1. Varlıklar âlemini özelliklerine göre ayırt eder."; "7.1.2. Melekleri özellikleri ve görevlerine göre sınıflandırır."; "7.1.3. Dünya hayatı ile ahiret hayatı arasındaki ilişkiyi yorumlar."; "7.1.4. Ahiret hayatının aşamalarını açıklar."; "7.1.5. Allah'ın (c.c.) adil, merhametli ve affedici olması ile ahiret inancı arasında ilişki kurar."; "7.1.6. Hz. İsa'nın (a.s.) hayatını ana hatlarıyla tanıtır."; "7.1.7. Nâs suresini okur, anlamını söyler." (DKAB Dersi Öğretim Programı, 2018, 31).

Bu kazanımların altısı (1, 2, 3, 4, 5 ve 6. kazanımlar) bilişsel alanda yer almaktadır. 7. kazanım sürenin Arapça okunuşunun uygun bir şekilde yapılabilmesi ile anlamının hatırlanması farklı becerilerdir ve kazanımın binişik olduğu için hatalı yazıldığı söylenebilir.

Bilişsel alanda yer alan kazanımlardan 2. ve 4. kazanım hatırlama; 6. kazanım kavrama; 3. ve 5. kazanımlar analiz basamağındadır. 1. kazanım cümlesinin gramatik yapısı uygulama basamağına daha uygun görünmektedir çünkü "ayırt etmek" bir sınıflama yapma denemesi davranışını içermektedir. Bununla birlikte öğretim programındaki ek açıklamalar kazanımın kavrama basamağına olduğuna işaret etmektedir. İlgili ek açıklama şöyledir: "Öğrenci seviyesi göz önünde bulundurularak ayrıntıya girilmeden cinlerden de bahsedilir. Bu kapsamda; öğrencilerin sahip olduğu yanlış veya eksik dinî bilgi ve anlayışlar, dinî ilimlerin ortaya koyduğu veriler ışığında ele alınır." (DKAB Dersi Öğretim Programı, 2018, 31). 7. kazanım davranışsal alanın beceri haline getirme basamağındadır.

İçerikteki “Görülen ve Görülemeyen Varlıklar” konusu 1. kazanımla, “Melekler ve Özellikleri” konusu 2. kazanımla, “Dünya ve Ahiret Hayatı” 3. kazanımla, “Ahiret Hayatının Aşamaları” konusu 4. kazanımla, “Bir Peygamber Tanıyorum: Hz. İsa (a.s.)” konusu 6. kazanımla, “Bir Sure Tanıyorum: Nâs Suresi ve Anlamı” konusu 7. kazanımla ilgilidir. “Allah’ın (c.c.) adil, merhametli ve affedici olması ile ahiret inancı arasında ilişki kurar.” şeklinde ifade edilen 5. kazanımla ilgili münhasır bir konu bulunmamaktadır.

DKAB ders kitabında meleklerle imanla ilgili dört büyük meleğin özellikleri belirtilmiş ancak ihtilafı olan üstünlük meselesi tartışılmamıştır. Ahiret ahvali ile ilgili olarak ise bilindiği üzere Mu’tezile, Ehl-i Sünnet’in kabul ettiği Mizan (Teftâzânî, 2017, 241-245; Pezdevî, 2013, 240). Sırat (Eş’ârî, 2010, 152; Teftâzânî, 2017, 241-245; Sâbûnî, 2014, 178). Hesap, Kabir Azabı, Sorgu ve Şefaât gibi inanışların birçoğunu bazılarını ise farklı şekillerde yorumlamıştır (Teftâzânî, 2017, 235; Pezdevî, 2013, 247-248). Ders kitabında ise yine Ehl-i Sünnet ağırlıklı bir anlayış söz konusudur.

İçerik, görülen ve görünmeyen varlıklar sınıflandırmasıyla başlamakta, melekler ve özelliklerinin açıklanmasıyla devam etmekte, ölüm, kıyamet ve yeniden diriliş-ahiret hayatıyla ilgili diğer kavram ve ilkelerin açıklanmasıyla büyük ölçüde tamamlanmaktadır. Anahtar kelimeler “Âlemlerin rabbi, melek, cin şeytan, Hz. Âdem, kıyamet, isyan etmek, dilemek, sihir, büyü, falcılık, batıl inanç” kavramlarından oluşmaktadır. 7. Sınıf öğrencileri bilişsel açıdan soyut işlemler döneminde ve gelişim dönemi açısından kimlik oluşturmaya karşı rol karmaşası dönemindedir. Bu dönemde öğrenen, dünyada bulunan bir varlık olarak kim olduğunu belirleme ve geleceği hakkında kararlar verme aşamasındadır (Demir, 2020, 188). Alanyazında bu dönemdeki din eğitiminin bağımsızlık duygusunun desteklemesi, özdeşim kuracağı modellere yer vermesi önerilmektedir (Gündüz, 2013, 79 vd). Aynı zamanda bu dönemde öğrenenlerin çeşitli kararsızlıkları yaşadıklarına dikkat çekilmektedir (Gündüz, 2013, 83). Meleklerin varlığının bireysel yaşam için anlamıyla yakınların ve kişinin kendi yaşamının sona ermesiyle ilgili kavrayışı, kimlik gelişiminde oldukça önemlidir. İçerikteyse, “şüphe ve tereddüt etmeksizin” ahiret hayatına inanmanın önemine vurgu yapılmaktadır (Macit, 2019, 16). Gelişim özellikleri itibarıyla şüphe eden bir özne için şüphenin, zan ve bilgi kavramlarının daha belirlik ve üst düzey bilişsel ve duyuşsal becerileri destekleyecek şekilde açıklanması öğretim programının amacına ulaşabilmesi açısından önemlidir. İlerleyen sayfalarda dünya hayatının sorumluluğuyla ahiret hayatı arasında yeterince açık olmayan bağ kurulmaktadır. Ahiret hayatıyla konuların açıklanmasında sorumluluktan daha çok Allah’ın mutlak güç sahibi olması arasında ilişki kurulmaktadır (Macit, 2019, 20). Yine sapmaya sadece cennetle ceheennem anlamını daha aşikâr kılmak üzere değinilmektedir. Ayrıca ayet mealleriyle gelişim özellikleri ve dil açılarından sorunlar bulunmaktadır.

4.4. Kader İnancı

Allah’ın ilim irade ve kudret sıfatları ile bağlantılı olarak ele alınan önemli konulardan biri kader konusudur. Bu sıfatlar Allah’ın yaratıcılığı, yöneticiliği, âlem hakkındaki bilgisi ve dilemesine ilişkin özellikleriyle ilgilidir. Diğer bir ifadeyle, Allah’ın bu sıfatlarıyla âleme sürekli bir müdahalesi söz konusudur (Bekir Topaloğlu, Yusuf Şevki Yavuz ve İlyas Çelebi, 2009, 129-130). Bilindiği gibi deistik düşünce sistemi Allah’ın bu sıfatlarını kabul etmemektedir. Onlar bu yolla nübüvvet ve vahyi yok saymaktadır (İpek, 2020, 104-122). Konuyla ilgili kelâm ekollerinin görüşlerine gelince, Cebriyye’ye göre insan rüzgâr önünde savrulan bir yaprak gibidir. Dolayısıyla insan zorunluluğa tâbidir ve Allah, herkese önceden bir senaryo hazırlamıştır, insanlar da bunu icra etmektedir. Onlara göre fiili Allah diler, Allah yaratır (Kılavuz, 1998, 100-105; Topaloğlu, 2010, 267-271). Ayrıca Mu’tezile ve Kaderiyye ekolleri tenzihçi bir tavır takınarak insan fiillerinde, insan iradesine büyük önem atfetmiştir. Onlara göre insanların işlediği kötü fiillerin müsebbibi Allah olamaz. Dolayısıyla fiilleri kul ister ve kul yaratır (Bekir Topaloğlu, Yusuf Şevki Yavuz ve İlyas Çelebi, 2009, 131; Topaloğlu, 2010, 267-271). Ehl-i Sünnet ise başından beri iki ihtimal arasında üçüncü bir yoldan giderek iradeyi ikiye ayırmıştır: Külli irade ve cüz-i irade. Külli irade Allah’ın iradesi olup sonsuzdur. Cüz-i irade insan iradesi olup sınırlıdır. Onlara göre fiili kul ister, Allah yaratır (Kılavuz, 1998, 100-105; Bekir Topaloğlu, Yusuf Şevki Yavuz ve İlyas Çelebi, 2009, 131; Topaloğlu, 2010, 267-271).

8. sınıf öğrenme alanında altı kazanım bulunmaktadır. Bu kazanımlar şöyle yazılmıştır: “8.1.1. Kader ve kaza inancını ayet ve hadislerle açıklar.”; “8.1.2. İnsanın ilmi, iradesi, sorumluluğu ile kader arasında ilişki kurar.”; “8.1.3. Kaza ve kader ile ilgili kavramları analiz eder.”; “8.1.4. Toplumda kader ve kaza ile ilgili yaygın olan yanlış anlayışları sorgular.”; “8.1.5. Hz. Musa’nın (a.s.) hayatını ana hatlarıyla tanıtır.”; “8.1.6. Ayet el-Kürsi’yi okur, anlamını söyler” (DKAB Dersi Öğretim Programı, 2018, 36).

6. kazanım dışındaki bütün kazanımlar bilişsel alanda yer almaktadır. 6. kazanım âyetlerin Arapça okunuşunun uygun bir şekilde yapılabilmesi ile anlamının hatırlanması farklı becerilerdir ve kazanımın binişik olduğu için hatalı yazıldığı söylenebilir. 5. kazanım hatırlama; 1. kazanım kavrama; 2, 3 ve 4. kazanımlar analiz basamağında yer almaktadır.

İçeriği oluşturan “Kader ve Kaza İnancı” konusu 1. kazanımla, “İnsan İradesi ve Kader” 2. kazanımla, “Kaderle İlgili Kavramlar” beş alt başlığıyla birlikte 3. ve 4. kazanımla, “Bir Peygamber Tanıyorum: Hz. Musa (a.s.)” 5. kazanımla, “Bir Ayet Tanıyorum: Ayet el-Kürsi ve Anlamı” 6. kazanımla ilgilidir.

Kelâm’da kader-kaza konusuna ilişkin en temel tartışma, insanın kendi fiillerinin faili olup olmadığı tartışmasıdır. Bilindiği gibi Ehl-i Sünnet bu konuda ifrat ve tefrite kaçan Cebriyye ve Mu’tezile anlayışlarını eleştirerek meseleyi kesb teorisi ve külli-cüzi irade bağlamında açıklamıştır. Ders kitabında ise yine Ehl-i Sünnet odaklı bir anlayış göze çarpmaktadır.

Bütün kazanımlar göz önünde bulundurulduğunda inanç öğrenme alanında toplamda 28 kazanım bulunmaktadır. Bu kazanımların %75'i (21 kazanım) bilişsel alanda, %11'i duyuşsal alanda, %14'ü davranışsal alanda yer almaktadır. Bilişsel alanda yer alan kazanımların 8'i hatırlama, 6'sı kavrama, 2'si uygulama ve 5'i analiz basamağındadır. Sentez ve değerlendirme basamağında kazanım bulunmamaktadır. Duyuşsal alan kazanımlarının hepsi, alma; davranışsal alanda yer alan 4 kazanımın tamamı beceri haline getirme basamağındadır. Eğer ilgili ayet, sûre ve duaların tecvit kurallarına göre ezberden okunması amaçlanmamışsa bu kazanımların hatırlama basamağında kabul edilmesi gerekir. Bu sonuçlar, Ayas'ın kader-kaza kavramlarının sınırlılığında gerçekleştirilen sonuçlarla paralellik arz etmektedir (Ayas, 2020, 377). Benzer şekilde 2010 öğretim programı sınırlılığında Bulut vd tarafından gerçekleştirilen çalışmada DKAB öğretmenlerinin inanç öğrenme alanı kazanımlarının edinilmesini "çok iyi" ve "iyi" olarak nitelendirmeleri, kazanımların düşük bilişsel beceri gerektirmesiyle uyumludur (Bulut vd., 2014, 235). Eğitimbilimsel açıdan bütün basamaklar önemlidir; fakat bütün kazanımların başlangıç seviyesinde olması hem içeriği tasarlanmasını hem öğretmenlerin yürütecekleri eğitim durumlarıyla ölçme değerlendirme durumlarını olumsuz etkileyecek hem de ulusal sınavlarla ders arasındaki eşgüdümü bozacaktır.

8. sınıf inanç öğrenme alanı, "Kader İnancı" ünitesinden oluşmaktadır. Keskiner'in ifade ettiği gibi içeriğin genel yapısını sunan kavram haritası, kaderle ilgili yanlış inanç ve kanaatlerin önüne geçmenin öncelik olarak belirlendiğini göstermektedir (Keskiner, 2018, 62). Ünitenin alt başlıkları doğrudan bu amaca yöneliktir: "Allah (C.C.) Her Şeyi Bir Ölçüye Göre Yaratmıştır"; "İnsan İradesi ve Kader"; "Kaderle İlgili Kavramlar"; "Bir Peygamber Tanıyorum: Hz. Musa"; "Bir Ayet Tanıyorum: Âyetü'l-Kürsî ve Anlamı" (Doğan, 2020, 6). Kader inancıyla ilgili bir öğrenme sürecinin özellikle kader öğretisiyle sorumluluk ve kötülük problemi bağlamında uygun bir açıklamayı sağlamak şeklinde bir zorluğun üstesinden gelmesi gerekmektedir. Çocukluk veya ergenlik dönemindeki gençler için kötülük problemi, kriz alanlarından birisidir (Dam, 2013, 41-42). Köylü'nün belirttiği gibi söz konusu dönemlerde şüphe doğal sayılabilecek bir durumdur (Köylü, 2004, 150) fakat kötülük probleminin şüphenin olumsuz gelişime yol açmaması için Allah'ın sıfatlarının evrenle ilişkisi üzerinde Kelam perspektifinde açıklama modelleri geliştirilmelidir.

Önceki öğrenme alanlarında insana aşkın gerçekliklerin çeşitli boyutları öğrenmenin konusuyken kader inancı, doğrudan insan hayatının dinamik yapısıyla ilgilidir. Gündelik yaşam, kaçınılmaz olarak hastalık, başarısızlık veya haksızlıkla karşılaşma gibi çeşitli kesintileri içermektedir. Bunlar, hem Allah'ın ilim ve kudreti hem Allah'la insan arasındaki en otantik ilişki olarak duanın değeri açısından anlam kayıplarına yol açmaktadır ki ders kitabında duanın gelecekteki etkisiyle kader arasında bağ kurulmamıştır.

İçeriğin kavram haritasına bakıldığında kaderin, ezel, ebed, her şeye gücü yetmek, irade, takdir, iman etmek, inanç esasları, tekvin kavramlarıyla ve Allah'ın sıfatları bağlamında bir açılmasına gidildiği görülmektedir (Doğan, 2020, 12). Daha sonra 5. Sınıf olduğu gibi, mükemmel bir varlık olarak Tanrı'nın yansıması olan evrenin özelliklerine dönülmektedir. "Plan, ölçü, denge, ahenk, yaratıcı, takdir etmek, mükemmellik, ibret, delil" buradaki taktiksel düzenin anahtar kavramlarıdır (Doğan, 2020, 13-15). Düzen fikrinin işlenmesinden sonra evrendeki düzenin tezâhürü olarak yasalar, fiziksel, biyolojik ve toplumsal yasalar alt başlıklarında açıklanmaktadır (Doğan, 2020, 16-18). Ders kitabına göre yasalar, mükemmel düzeni korumaktadır (Doğan, 2020, 17). Evrene dair mükemmellik nitelemesi, pek çok sapma tarzı arasından yegâne olasılığın Allah'ın ilmi ve kudretiyle gerçekleştiği çıkarımına ulaştırmaktadır. Bu yöndeki retorik, Allah'ın zâtı ve sıfatlarını soyutlamayı kolaylaştırmakla birlikte öğrenenler tarafından zaten fark edilmekte olan sapmaların anlamlandırılmasını zorlaştırmaktadır. Kaderin nasıl anlaşıldığıyla ilgili gerçekleştirilen çalışmada, kaderi ölçüden ziyade planlamak ve geleceği belirlemek olarak açıkladıkları belirlenmiş ama örnek vermeleri istendiğinde ders kitaplarında yer aldığı gibi fiziksel, biyolojik yasalara atıf yaptıkları görülmüştür (Ayas, 2020, 368,373). Üstelik mükemmellik kavramının bir süre sonra doğrudan Tanrı fikrinin sistem dışına çıkarılacak şekilde genelleşmesini önleyecek öğrenme ortamları düşünülmemiştir. Düzenin 'mükemmellik' kavramı yerine -özü itibarıyla sorunlu bir kavram olmakla birlikte pedagojik olması açısından- 'ortam'la açıklanması daha uygun görünmektedir. Ortam, çeşitli öğeler arasındaki sapmalar tarafından teyit edilen istikrara karşılık geldiği için evrendeki çeşitli değişimleri sisteme belirli ölçüde içkin kılacaktır. Böylece, en küçük bir değişikliğin gerçekliği bütünüyle dönüştürdüğü ve nihayetinde yok ettiği gibi bir sonuçtan kaçınılacaktır. Aksi yöndeki kavrayış, kader, değişim ve duayla emek ve değer arasındaki ilişkiyi belirsizleştirmektedir. Daha sonra Allah'ın Rahmân ve Rahîm isimleri basar, semi, ilim, kudret sıfatları açıklanmaktadır. Allah'ın her şeyi görmesi, işitmesi, bilmesi, her şeye gücü yetmesi, teolojik arka planla örtüşmektedir. Düzen ve aklın kullanımının sürekli birlikte zikredilmesi, hurafelerle mücadeleye katkı sunabilir. Bununla birlikte, aklın kullanımıyla ilgili bakış açısının geleneksel düşüncedeki akıl kavramını tam olarak yansıttığını söylemek zordur. Geleneksel düşüncede akıl, ahlaki bir içerikten hiçbir zaman ayrılmamıştır. Buna karşın ders kitabındaki akıl, şeylerin iç düzenini anlamaya odaklanmıştır ve bu, nesnel bir düzenin genel geçer oluşunu gündeme getirmektedir. Hastalık, fakirlik ve çeşitli anomalilerin mevcudiyeti, metinde göz ardı edilmektedir. Ders kitabındaki bir diğer eksiklik, Tanrı fikriyle buna uygun bir yaşantının bağının yeterince açık kurulmamış olmasıdır. Bu, aklın modern kavranışının, dersin mezheplerüstü özelliğiyle bunun politik anlamının, dersin benlik ve kişilik gelişimiyle ilişkisindeki müphemliğin bir sonucu olarak kabul edilebilir.

Bir bütün olarak değerlendirildiğinde programın ikinci ögesi olan içeriği oluşturan DKAB ders kitapları, kazanımlarda olduğu gibi yüksek düşünme becerilerini yansıtmamaktadır. İçerik hazırlanırken dikkate alınan ilkeler, alan araştırmaları gibi veriler

paylaşmadığından kesin bir yorum yapmak zor olsa da içeriğin mevcut durumuyla kazanımları temsil ettiği söylenebilir. Ayrıca, özellikle somut işlemler dönemindeki öğrenciler için soyut konuların gelişim özelliklerine uygun olarak ifade edilmesi beklenmektedir. Özellikle 5. Sınıf DKAB ders kitabının bu konuda zor bir görevi bulunmaktadır. Kitap, Allah'ın varlığı ve sıfatları konusunu ele almaktadır. Bilindiği gibi İslam dini en soyut Tanrı tasavvuruna sahip dinlerden birisidir. Bu soyutluk, Allah'ın hiçbir şeye benzemezliğiyle güçlü bir şekilde pekiştirilmiştir. Öğrenenin gelişim basamaklarına uygun bir şekilde geliştirilebilmesi için Tanrı inancının açıklanmasına somut bir gerçeklik olarak evrenden başlanmıştır. İçerik belirgin bir strateji yerine çeşitli taktiksel düzenlerden oluşmaktadır. Önce “mükemmel bir düzene” sahip evren örnekler üzerinden açıklanmakta, sonra buradaki mükemmellik tasarımı, mükemmel bir varlık olarak Tanrı'nın bir tür sembolü olarak ifade edilmektedir. İçeriğin anahtar kavramları buna uygun bir şekilde düzenlenmiştir: “Kurulmuş saat, yaratılmak, yaratıcı, uyum, düzen, mükemmellik, ölçü, denge” öğreneni ilk olarak karşılayan kavramlardır (Erdoğan vd., 2020, 10 vd.). Mükemmelliğin matematiksel yorumuyla aklın doğası arasında doğal olarak bir uyumun olduğu kabulünden hareketle evrendeki uyumla ilgili kavrayışlar, üstün ve aşkın bir varlık tasarımının alt yapısını oluşturmaktadır.

Sonuç

Türkiye’de din pedagojisi özellikle 2000 sonrasında hızlı bir değişim geçirmektedir. Özellikle eğitim psikolojisine ve program geliştirme ilkelerine göre hazırlanan 2006 DKAB öğretim programı, denetlenebilir bir öğrenme ortamlarının tesisi için tarihi bir anı işaretlemektedir. 2018 yılında hazırlanan DKAB öğretim programı büyük ölçüde 2006 programının güncel halini temsil etmektedir.

DKAB öğretim programındaki inanç öğrenme alanı kazanımlarının neredeyse tamamı, bilişsel alanda yer almakta ve bilişsel, duyuşsal ve davranışsal alandaki kazanımlar ilk seviyelerde yer almaktadır. Kazanımların öğrenenlerin kimlik geliştirme ve aynı zamanda toplumsal hayatın yeniden üretilmesi süreçlerine daha üretken katılımının dersin planlanmasına dâhil edilmediğine işaret etmektedir. Bu sorunun üstesinden gelebilmek için belki de ilk yapılması gereken, teolojik arka plana geri dönmektir. Her ne kadar çalışmada, teolojik argümanların belirli bir bölümü dikkate alınmış olsa da Kelâmın ibadet, muamelat, ukubat ve ahlakla güçlü bir bağ kurduğu bilinen bir husustur. Fakat DKAB dersinin örgütlenmesinde, kazanımlardan başlayan bir tasarım tercih edilmektedir. Pedagoji için belirli ilkelerin dikkate alınması anlamlı olmakla birlikte kazanımlardaki bütünlük, teolojik bakış açısındaki bütünlükle mümkün olabilir. Bu bağlamda Din Eğitimiyle din bilimleri arasındaki ilişkinin zayıflığı dikkate değer bir eksikliklerdir. Ayrıca, kazanımların bilişsel, duyuşsal ve psikomotor alanlar olmak üzere ayrıştırılmış olması, inanç öğrenme alanının diğer öğrenme alanlarıyla ilişki kurma kapasitesini ve hayatın bütünlüklü idrakini zorlaştırmaktadır. Bu tür sınıflandırmaların en önemli işlevi, ölçülebilir davranışları belirlemektir ve bunların din pedagojisi için taşıdığı değer yadsınmaz. Yine de böyle bir sınıflandırmanın benimsenmesine devam edilecekse bile bunların benlik ve kişilik gelişimiyle bütünleştirilmesinin yolları aranabilir.

Dersin teolojik kaynağı olan Kelâm metinlerinde zâtî yani adeta bir kişilik olarak ifade edilebilecek şekilde, irade eden ve bu iradesiyle tarihe, toplumların ve insanların hayatlarını etkileyen bir ulûhiyet anlayışı bulunmaktadır. DKAB dersi Kelâm metinleriyle uyumlu bir şekilde zâtî ulûhiyet anlayışını içermektedir. Hatta söz konusu kitaplarda tarif edilen Tanrı'nın birtakım selbî ve subûti niteliklere sahip olduğu ve âleme müdahil olduğu belirtilmektedir. Öte yandan teknik olarak ele alınmasa da yer yer fiilî sıfatların ele alındığı görülmektedir. Fakat özellikle evrenle ilgili açıklamalar, bu ulûhiyet anlayışıyla uyumsuzluk içermektedir. Ders kitapları, evrendeki nedensellik anlayışını ‘düzen’ kavramı üzerinden işlerken Allah'ın evrene etkisini salt yasalarla belirlemektedir. Bunun tek istisnası mucizeler gibi görünmektedir. Bu durumda mucize, Sünnetullahın kapsayacağı şekilde değil nedenselliğin mesnetsiz iptali gibi bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Buna karşın teolojik argümanlarda mucize nübüvvetin en güçlü delili olarak ileri sürülmektedir. Evrenin rasyonel düzeninde Tanrı'yı aramakla peygamberliğin mucizeyle onaylanması çelişik bakış açılarıdır. Mucize, Allah'ın evrene müdahalesinin en yoğun göstergelerinden biri olduğu için buradaki anlamsızlık, özellikle dua veya zorluk anlarında Allah'a sığınma gibi Allah-insan ilişkisinin zayıflamasına yol açabilir ki deistik eğilimler bu tür tehditlerin en başında gelmektedir.

Temel inanç esasları noktasında İslâm mezhepleri arasında ciddi bir ihtilaf bulunmamakla birlikte ayrıntıda birtakım farklılıklar söz konusudur. Allah'ın varlığı konusunda mezhepler ittifak halindeyken, O'nun sıfatları noktasında, sıfatların zâtın aynı olup olmadığı, tekvin sıfatının subûti mi yoksa fiilî mi olduğu, Allah'ın görülüp görülemeyeceği konularında görüş farklılığı söz konusudur. Öte yandan insan fiilleri, irade ve kader konularında tam bir mutabakat söz konusu değildir. Nübüvvet meselesi ile ilgili olarak resul-nebi ayrımı, peygamberlerin ismeti, nübüvvetin kesbi mi yoksa vehbî mi olduğu, mucizenin şartları, mucizenin nâkzu'l-âde mi yoksa sünnetullah mı olduğu, peygamber göndermenin Allah'a vücûbiyeti gibi konularda bilhassa Ehl-i Sünnet ile Mu'tezile arasında ihtilafın olduğu açıktır. Kutsal kitaplar ve melek inancı ise çoğunlukla nübüvvetle paralel bir yol izlenerek ele alınmıştır. Ahirete imanla ilgili konularda da yine Ehl-i Sünnet tarafından kabul edilen şefaet, mizan vb. kabullerin Mu'tezile tarafından kabul edilmediği veya farklı şekilde anlaşıldığı görülmektedir. DKAB ders kitaplarında ise bu gibi tartışmalar neredeyse hiç girilmemiş, mezheplerüstü bir anlayışın benimsenmesinin yanı sıra Mâtürîdî ağırlıklı bir tutumun sergilendiği söylenebilir.

İncelenen ders kitaplarında göz çarpan diğer sorun, inanç öğretiminin toplumsallıkla sistematik bir ilişkisinin kurulmamış olmasıdır. DKAB derslerinde dinin bireysel bir sorunsal olduğu eğilimi bulunmaktadır. “İnananlar” gibi, toplumsallık ima eden ifadeler bile tek tek insanlar aşkın bir gerçeklik tarzını değil tek tek inşalardan müteşekkil bir grubu akla getirmektedir. Hâlbuki din, hem geçmişe doğru hem de şimdiki zaman içerisinde inananları bir bütün, adeta tek bir kişi olarak tasavvur etmektedir. DKAB derslerindeki bu yöndeki eksiklik, kimlik gelişiminde din eğitimin rollerini kısıtladığı gibi bireysel kavrayışların genel düzeninin izin verebileceği sınırların aşılacak şekilde çoğalmasına sebep olabilir. Kuramsal düşünme becerilerinin yeterli düzeyde olmadığı ergenlik dönemi insanların deistik eğilimleri, dinin bireysel anlaşılmasındaki zikredilen derecesiyle ilgisinin olduğu varsayılabılır.

Diğer taraftan, inanç öğrenme alanı öğretim programının büyük ölçüde mezheplerüstü özelliğiyle uyduğu görülmektedir. Şüphesiz mezheplerüstülük ilk olarak farklı görüşlerin varlığı durumunda, bu farklılıkların dikkate alınmadan, üst yapı üzerinden bakış açısı geliştirmektedir. Bununla birlikte mezheplerüstü bir yaklaşım için temel teolojik argümanlar aynı veya benzer şekilde geliştirilmelidir. Aksi takdirde farklılıkların görece dışarıda bırakılabileceği bir düzlem tesis edilemez. Teolojik arka plandaki bu durum, DKAB dersinin inananlar ölçeğinde, herhangi bir ayrımcılık içermediği anlamına gelmektedir.

YAZAR KATKI ORANI BEYANI/ AUTHOR CONTRIBUTION STATEMENT

Makaledeki Yazar Katkılarının Yüzde ile Gösterilmesi (Showing Author Contributions in the Article as Percent)		1. Sorumlu Yazar (Responsible Author)	2. Katkı Sunan Yazar (Contributer Author)
Çalışmanın Tasarlanması	Conceiving the Study	%55	%45
Veri Toplanması:	Data Collection	%55	%45
Veri Analizi	Data Analysis	%55	%45
Makalenin Yazımı	Writingup	%60	%40
Makale Gönderimi ve Revizyonu	Submission and Revision	%60	%40

Not(e): Belgenin imzalı asıl nüshası dergi süreç dosyalarında mevcuttur/The signed original copy of the document is available in the journal process files archive.

Kaynakça

- Akpınar, Burhan. *Eğitim Programları ve Öğretim*. Ankara: Data Yayınları, 2011.
- Anderson, Lorin W. - Krathwohl, David R. A *Taxonomy for Learning Teaching and Assessing: a Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives*. New York: Longman, 2001.
- Arı, Asım. "Bilişsel Alan Sınıflamasında Yenilenmiş Bloom, SOLO, Fink, Dettmer Taksonomileri ve Uluslararası Alanda Tanınma Durumları". *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6/2 (2013), 259-290.
- Arslan, Hulusi. *İslâm Düşünce Geleneğinde Şia-Mu'tezile Etkileşimi*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2017.
- Atalay, Talip. *İlköğretim ve Liselerde Dindarlık*. İstanbul: DEM Yayınları, 2005.
- Atılğan, Hakan vd. *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2007.
- Ayas, Mehmet. "'Kader-Kaza' Kavramının Öğretimi ve Kavram Yanılgıları Üzerine Bir İnceleme". *Turkish Academic Research Review* 5/3 (2020), 359-378.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî. *Usûlü'd-dîn*. İstanbul: Matba'atü'd-Devle, 1. Basım, 1968.
- Baktır, Mehmet. "Câhız'ın Nübüvvet Anlayışı" 10/2 (ts.).
- Barlak, Muzaffer. *Bir Kelam Problemi olarak Nübüvvet (Bâkillânî ve Kâdî Abdülcebbar Örneği)*. Samsun: On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013.
- Bekir Topaloğlu, Yusuf Şevki Yavuz ve İlyas Çelebi. *İslâm'da İnanç Esasları*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 7. Basım, 2009.
- Bilen, Mürüvvet. *Plandan Uygulamaya Öğretim*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2002.
- Bloom, Benjamin S. vd. *Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals: Handbook I Cognitive Domain*. Michigan: Longmans, 1956.
- Bulut, İsmail vd. "Öğretmenlere Göre İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programında Yer Alan İnanç Öğrenme Alanı Kazanımlarının Gerçekleşme Düzeyi". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41 (2014), 221-238.
- Bulut, Nurgül. *Allah İnanç-Ahlak İlişkisi: Din Eğitimi Bağlamında Bir İnceleme*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2020.
- Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb. *er-Resâil (Hüccü'n-nübüvve)*. Mektebetü Lisânü'l-Arab, ts.
- Câsim ve Esved, Muhammed Safa ve Nihad Hammâd. "Mevkivi'l-Mu'tezile mine'n-nübüvve". *Mecelletü't-Terâsi'l-İlmiyyi'l-Arabî* 4 (2015), 241-266.
- Dam, Hasan. "Çocukluk Dönemi Din Eğitimi". *Gelişimsel Basamaklara Göre Din eğitimi*. ed. Mustafa Köylü. Ankara: Nobel Akademi Yayınları, 2013.
- Demir, İlkay. "Benlik, Kimlik, Kişilik". *Gelişim Psikolojisi*. ed. Hatice Ergin - S. Armağan Köseoğlu. Ankara: Nobel Akademi Yayınları, 2020.
- Demirel, Özcan. *Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2010.
- Doğan, Recai. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı* 8. Ankara: Gezege Yayınları, 2020.
- Eagleton, Terry. *Hayatın Anlamı*. çev. Kutlu Tunca. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2007.
- Ebû Nasr Muhammed Fârâbî. *Kitâbu'l-Burhân*. çev. Ömer Türker - Ömer Mahir Alper. İstanbul: Klasik Yayınları, 2008.
- Erdem, Eda - Demirel, Özcan. "Program Geliştirmede Yapılandırıcılık Yaklaşımı". *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 23 (2002), 81-87.
- Erden, Münire. *Eğitimde Program Değerlendirme*. Ankara: Anı Yayıncılık, 1998.
- Erdoğan, İsmail vd. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı* 5. Ankara: lisans Yayınları, 2020.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasan. *el-İbâne ve usûlü Ehli's-Sünnet*. çev. Ramazan Biçer. İstanbul: Gelenek Yayınları, 2010.
- Ev, Hait. "Yapılandırıcılık: Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi İçin Tehdit Mi Yoksa Fırsat mı?" *Türkiye'de Okullarda Din Öğretimi*. ed. Recep Kaymakcan vd. İstanbul: DEM Yayınları, 2011.
- Fer, Seval. *Öğretim Tasarımı*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2009.
- Gündüz, Turgay. "Gençlik Dönemi Din Eğitimi". *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*. Ankara: Nobel Akademi Yayınları, 2013.
- Hökelekli, Hayati. "Gençlik ve Din". *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*. ed. Hayati Hökelekli. İstanbul: DEM Yayınları, 2006.
- İbn Fûrek, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan. *Mücerradü makâlât*. Kahire: Mektebetü Sekâfetü'd-Diniyye, 2005.
- İpek, Mikail. *Mu'tezile'nin Nübüvvet Savunması*. Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, 2020.
- İsfahânî, Râğîb. İstanbul: Pınar Yayınları, 3. Basım, 2012.
- Kâdî Abdülcebbar. *el-Muğni fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl*, ty.
- Kâdî Abdülcebbar. *el-Muğni fi ebvâbi't-tevhîd-i ve'l-adl*. Kahire, ts.
- Kâdî Abdülcebbar. *Mu'tezile'de Din Usûlü (el-Muhtasar fi Usûli'd-Dîn)*. çev. Murat Memiş. İstanbul: İz Yayınları, 2. Basım, 2011.
- Kâdî Abdülcebbar. *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 3. Basım, 1992.

- Kaya, Zeynep. *Türk Toplumunda İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi*. İstanbul: DEM Yayınları, 2015.
- Kesici, Ahmet. "Eğitimde Postmodern Durum: Yapılandırmacılık". *İnsan ve İnsan* 6/20 (2019), 219-238.
- Keskiner, Emine. "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarındaki Kader Öğretisi Üzerine Bir Değerlendirme". *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (2018), 50-65.
- Kılavuz, A. Saim. *Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*. İstanbul: Ensar Yayıncılık, 4. Basım, 1998.
- Koç, Bozkurt. "Çocuklarda Cennet ve Cehennem Tasavvuru (İlköğretim Okulu Öğrencileri Örneklemi)". *EKEV Akademi Dergisi* 39 (2009), 155-178.
- Koç, Mustafa. "Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisi Üzerine Teorik Bir Yaklaşım". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2003), 373-397.
- Köylü, Mustafa. "Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45/11 (2004), 137-154.
- Kula, Naci. "Gençlik Döneminde Kimlik ve Din (Lise Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma)". *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*. ed. Hayati Hökelekli. İstanbul: DEM Yayınları, 2006.
- Lefebvre, Henri. *Modern Dünyada Gündelik Hayat*. çev. Işın Gürbüz. İstanbul: Metis Yayınları, 2013.
- Macit, Sadullah. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı 7*. İstanbul: FOM Yayıncılık, 2019.
- Macit, Yılmaz. "İnanç Öğrenme Alanları Açısından Lise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarının İncelenmesi". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 18/3 (2014), 117-134.
- Marzano, Robert J. - Kendall, John S. *The New Taxonomy of Educational Objectives*. California: Corwin Press, 2007.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Kitâbü't-Tevhîd*. Ankara: TDV Yayınları, 2. Basım, 2018.
- Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymun b. Muhammed. *Bahrü'l-keîâm*. İstanbul: Gelenek Yayınları, 2. Basım, 2010.
- Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymun b. Muhammed. *Tabsîratü'l-edille fi usûli-dîn*. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymun b. Muhammed. *Tevhidin Esasları*. çev. Hülya Alper. İstanbul: İz Yayınları, 2017.
- Okumuşlar, Muhiddin. "Yapılandırmacı Yaklaşım Göre Din Öğretiminin İmkân ve Sınırları". *Türkiye'de Okullarda Din Öğretimi*. ed. Recep Kaymakcan vd. İstanbul: DEM Yayınları, 2011.
- Osmanoğlu, Cemil. "Din Eğitiminin Gelişimsel Temeli Olarak İnanç". *Bilimname* 27/2 (2014), 177-206.
- Öcal, Mustafa. "Okulöncesi ve İlköğretim Çağı Çocuklarının Allah Tasavvurları Üzerine Bir Araştırma". *T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2004), 59-80.
- Özdemir, Safiye. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı 6*. Ankara: Dörtel Yayıncılık, 2019.
- Pezdevî, Ebu'l-Yusr. *Usûlü'd-dîn (Ehl-i Sünnet Akâidi)*. çev. Şerafettin Gölcük. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2013.
- Sâbûnî, Nûreddin. *el-Bidâye fi usûli'd-dîn (Mâtürîdiyye Akâidi)*. İstanbul: İFAV Yayınları, 10. Basım, 2014.
- Teftâzânî, Sa'düddîn. *Şerhu'l-Akâid*. çev. Talha Hakan Alp. İstanbul: İFAV Yayınları, 4. Basım, 2017.
- Teftâzânî, Sa'düddîn. *Şerhu'l-Makasid*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1998.
- Tekin, Mustafa. *Hikmet Sosyolojisi*. İstanbul: Mana Yayınları, 2017.
- Tomlinson, John. *Küreselleşme ve Kültür*. çev. Arzu Eker. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.
- Topaloğlu, Bekir. *Kelâm İlmi*. İstanbul: Damla Yayınları, 2010.
- Tosun, Cemal. *Din Eğitimi Bilimine Giriş*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2012.
- Tosun, Cemal. "Dua Öğretimi". *Dini Araştırmalar* 2/6 (2000), 1-22.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Usûl-i Selâse". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 42/12. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Yavuzer, Haluk. *Çocuk Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993.
- Yıldız, Murat. *Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2007.
- Yılmaz, Hasan - Sünbül, Ali Murat. *Eğitimde Planlama ve Değerlendirme*. Konya: Mikro Yayıncılık, 2000.
- Yürük, Tuğrul. "İlk ve Ortaöğretimde Din Öğretimi: Din Dersleri". *Din Eğitimi*. ed. Recai Doğan - Remziye Ege. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım. *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmidî't-tenzîl*. ed. Murat Sülün. İstanbul: TYEKBY, 1. Basım, 2018.
- Zengin, Mahmut. "Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımına Göre Din Eğitiminin İmkânına Dair Bir Değerlendirme". *Türkiye'de Okullarda Din Öğretimi*. ed. Mahmut Zengin vd. İstanbul: DEM Yayınları, 2011.
- "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)". T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, 2018.